

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

6

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė

Artūras Dubonis

6

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2018

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

TURINYS

Artūras Dubonis

Pratarmė	9
----------------	---

Straipsniai

Laimontas Karalius

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos knygų rūšys (1522–1540): kaita ir tęstinumas	11
Types of the Grand Duchy of Lithuania Chancellery Books (1522–1540): Changes and Continuity. <i>Summary</i>	61

Darius Baronas

Pirmieji Vilniaus pranciškonų geradariai: 1522 m. Žygimanto Senojo privilegijos tyrimas	65
The First Patrons of Vilnius Friars Minor Conventual: A Study of King Sigismund the Old's Charter of 1522. <i>Summary</i>	100

Mindaugas Klovas

Privačios fundacijos ir donacijos stačiatikių cerkvėms bei vienuolynams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje	101
Private Foundations and Donations to Orthodox Churches and Monasteries in the Grand Duchy of Lithuania in the Late 14th–early 16th Century. <i>Summary</i>	141

Karolis Čižauskas

Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas: Mikalojaus Radvilos suteiktis žemioniui Jonui Slavskiui	143
A Nobleman's Rule, Humanists and Red Wax: Mikalojus Radvila's Grant to Landowner Jan Sławski. <i>Summary</i>	170

Darius Antanavičius

Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygoje	173
The Unknown Appeals of the mid-16th Century Kaunas Citizens to the Assessors' Court and the Court <i>in Relationibus</i> in the So-called Voivodeship of Podlachia Books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	225

Darius Vilimas

Iš Kauno pavieto žemės teismo kasdienybės. Pavieto vazniai XVI a. pabaigoje	227
Everyday Matters in Kaunas Powiat Land Court. Powiat Voznys in the Late 16th Century <i>Summary</i>	248

Inga Ilarienė

Viešųjų notarų veikla Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijose XVI a.	251
Activities of Notaries Public in the Dioceses of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century. <i>Summary</i>	307

Tomas Čelkis

Kirviu ir kaltu: nekilmingųjų ženklai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XV–XVI a. šaltiniuose	309
With an Axe and a Chisel: Signs of the Base-Born People in the Grand Duchy of Lithuania Sources of the 15th–16th Century. <i>Summary</i>	332

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo tribunolo raštvedyba: bylų registrų knygos	333
Record Keeping of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania: Case Registration Books. <i>Summary</i>	358

Publikacija*Jonas Drungilas, Mindaugas Šinkūnas*

1680 m. lietuviška priesaika dėl Svobiškio dvaro žemių	359
--	-----

Recenzijos

<i>Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Joniškis: Žiemų pradas „Simkala“, 2014. – 36 p.	
<i>Sėlos aktai = Acta Seloniae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2015. – 64 p. (<i>Darius Baronas</i>)	369
A. И. Груша, <i>Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)</i> , Минск: Беларуская навука, 2015. – 465 с. (<i>Mindaugas Klovas</i>)	374
<i>Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века</i> , подготовили А. Л. Хорошкевич (отв. ред.), С. В. Полехов (зам. отв. ред.), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015. Т. 1 – 851, [12] с.; Т. 2 – 520, [2] с.; илл.; 6 генеал. табл.; 2 кар. (<i>Vita Diemantaitė</i>)	381
Santrumpos	385
Apie autorius	387
Autoriams	389
Guide for Authors	393

RECENZIJOS

***Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae*, parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Joniškis: Žiemų pradas „Simkala“, 2014. – 36 p.**

***Sėlos aktai = Acta Seloniae*, parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2015. – 64 p.**

2014 ir 2015 m. vienas po kito pasirodė sąsiuviniai, kuriuose skelbiami XIII–XV a. Žiemgalos ir Sėlos istorijos pažinimui svarbūs dokumentai. Šiuos leidinius parengė visuomenei gerai žinomas, įvairiais darbais ir plačiašake veikla pagarsėjęs istorikas Tomas Baranauskas. Šio autoriaus gebėjimas veikti įvairiose srityse atsispindi ir jo paskelbtų leidinių rengimo aplinkybėse, ir jų sandaroje. Pirmąjį projekto „Žiemgala XIII a. dokumentuose“ etapą savo lėšomis parėmė Lietuvos kultūros taryba, projektą rėmė kraštotyrinė asociacija Žiemų pradas „Simkala“, prie jo prisidėjo Pasvalio krašto muziejus, Joniškio istorijos ir kultūros muziejus. Formali proga suaktualinti projektą buvo 760-osios metinės nuo to laiko, kai 1254 m. Žiemgalą pasidalino Rygos arkivyskupas ir Vokiečių ordinas. Antrąjį projekto etapą parėmė dar gausesnis rėmėjų būrys. Be jau minėtų, prisidėjo Pasvalio rajono savivaldybė ir Žiemgalos draugijos Pasvalio skyrius. Antrasis leidinys skirtas Sėlos padalinimo metinėms (1256) ir pirmajam Biržų paminėjimui 1416 m. Šių projektų rėmėjų margumą atspindi šių leidinių turinio įvairovė. Tai bandymai imtis ir šaltiniotyriinių, ir istorinės geografijos, ir vietos istorijos tyrimų, ir mokslo populiarinimo – visa tai susilieja į daiktus, kurie bus parankūs ir istorikui, ir kokio nors šiaurės Lietuvos miestelio ar kaimo praeities mylėtojui, mokytojui ar bibliotekininkui. Jiems neliks abejingas po žiemgalių ir sėlių piliakalnių keliaujantis žygeivis, o Pasvalio ar Joniškio savivaldybės klerkas galės juos kaip suvenyrą padovanoti savo svečiui iš užsienio šalies. Net ir nemokantiems lietuvių kalbos bus malonu rankose pavartyti leidinius, kuriuose kokybiškai perteikti senųjų dokumentų, antspaudų ir jų piešinių atvaizdai.

Abiem leidiniams būdinga tokia pati struktūra. Po pratarmės yra įvadas, kuriame pateikiamos pagrindinės žinios apie Žiemgalos ir Sėlos istoriją XIII–XV a., o po to prasideda komentuotos istorinių šaltinių publikacijos. Leidiniai užsibaigia naudotos

literatūros sąrašais. Jų informacinę vertę padidina žemėlapiai ir dokumentų nuotraukos. Netenka abejoti, kad tokie leidiniai turi mokslinę pažintinę vertę. Juose gana detaliai aptariami žiemgalių ir sėlių vietovardžiai, bandoma istoriniuose šaltiniuose minimus vietovardžius susieti su konkrečiais piliakalniais. Livonijos krikščioniškų jėgų veikla aptariama pakankamai dalykiškai, be nereikalingo emocinio balasto. Atsimenant, kad kadaise Baranauskas spėjo išgarsėti išpuoliais prieš kai kuriuos Lietuvos istorikus, akivaizdu, kad bėgantys metai ir šiam tyrėjui padeda artėti prie akademiniam pasaulyje įprastesnių bendravimo ir bendradarbiavimo formų.

Kurį laiką Baranauskas specializavosi ieškodamas įvairiausių smulkmenų, klaidų ir klaidelių kitų autorių darbuose. Vieša paslaptis, kad kiekvienam tyrėjui jo veikaluose likusios klaidos ar po laiko pastebėti netikslumai yra skaudulys, kuris vis dėlto primena, jog visi mes esame žmonės ir nuo klaidų nesame apdrausti. Tuo nė kiek nemėginu teisinti klaidų ar mokslinio darbo standartų nepaisymo. Jų laikymasis yra esminė mokslo pažangos sąlyga. Tad pastebint abejotinos vertės teiginius ar klaidas, nesiekiamo „nuskriausti“ autorių, bet tikimės, kad ateityje tos pačios klaidos nesikartos, o svarstymai ir argumentacija pasieks aukštesnį lygį. Visa tai bendram Lietuvos istorijos mokslo labui.

Tokio pobūdžio leidiniuose, kurių negalima laikyti nei grynai moksliniais, nei plačiajam skaitytojų ratui skirtais mokslo populiarinimo tekstais, patartina vengti slidžių, nepatikrintų interpretacijų. Dauguma Baranausko pateikiamos istorinės informacijos paremta pakankamai rimtais darbais, tačiau tai vienur, tai kitur vis pasirodo ant mokslo ir pseudomokslo ribos balansuojančios teorijos apie ikimindauginių laikų Lietuvos valstybę atšvaitai. Pasirodo, Livonijoje 1213 ir 1214 m. „vienas po kito žuvo du Lietuvos valdovai“ (*Žiemgalos aktai*, 2014, p. 4; plg. *Sėlos aktai*, 2015, p. 6). Nuo Anykščių kilusių istorikų bandymai į(si)kalbėti, kad Mindaugo Voruta iš tikrųjų buvo Šeimyniškių piliakalnyje, jau nebestebina, tačiau mėginimas ten lokalizuoti Mindaugo karūnavimo iškilmių vietą – naujiena, bent jau man (*Sėlos aktai*, 2015, p. 3). Toks tad yra deramas lietuvių atsakas į baltarusių pastangas priištinti Mindaugo karūną prie Naugarduko?! Visai neįtikinamai atrodo išvedžiojimai apie Nalšios priklausymą Rygos arkivyskupui pačioje XIII a. pabaigoje. Viename puslapyje pripažįstama, kad Danijos karaliui planuotos atiduoti žemės tebuvo menkai įsisavintos Rygos arkivyskupystės valdos, o kitame puslapyje kalbama apie buvusio Nalšios kunigaikščio Šiukščio padovanotų žemių priklausomybę (!) Rygos arkivyskupijai (plg. *Sėlos aktai*, 2015, p. 11 ir 12). Nejaugi arčiausiai Žiemgalos esančią Medenės žemę galime laikyti ryčiausia Sėlos žeme (*Sėlos aktai*, 2015, p. 10)? Kur kas geriau atrodo Baranausko mintis, kad Mindaugo Sėlos dovanojimo aktų 1373 ir 1375 m. falsifikatai sietini su tuo metu Vokiečių ordino puoselėtomis teritorinėmis

pretenzijomis, kurias jis tokiu būdu tikėjosi apginti nuo Rygos arkivyskupo panašių kėslų (*Sėlos aktai*, 2015, p. 13).

Baranauskas daug dėmesio skyrė jo publikuojamuose dokumentuose minimų vietovardžių identifikavimui. Vienos įžvalgos tikėtinos ir vertos dėmesio (*Pelone=Palėvenė?*, *Sėlos aktai*, 2015, p. 21), kitos – per daug skubotos. Kaip antai, labai abejotina, kad 1237 m. Livonijos vyskupijų ribų nustatymo akte nurodyta ne Nemunas ir Neris, bet Nemunėlis ir Nereta (25 km ilgio!). 2014 m. Baranauskui tai buvo viena iš galimybių, o 2015 m. jau vienintelė teisinga versija (plg. *Žiemgalos aktai*, 2014, p. 6, ir *Sėlos aktai*, 2015, p. 9). 1255 m. Mindaugo akte minimus „Thovraxė“ Baranauskas tapatina ne su Tauragnais, bet su Taurože, tačiau nepateikia jokių argumentų, kodėl šią vietovę būtinai reikia tapatinti su Lašiniais, mūsų laikais sunaikintu piliakalniu, stovėjusiu prie Taurožos upelio (plg. *Sėlos aktai*, 2015, p. 21). Pagarsėjęs griežtais vertinimais ir dažnai beatodairiška polemika su savo tikrais ir įsivaizduojamais oponentais, Baranauskas lieka neapsisprendęs ten, kur reikėtų aiškiai pasakyti, ar prie 1255 m. Sėlos dovanojimo akto prikabinatas Mindaugo antspaudas yra autentiškas, ar vėlesnio laikotarpio falsifikatas (plg. *Sėlos aktai*, 2015, p. 3 ir p. 18: „Originalas su antspaudu“, p. 22).

Viduramžių šaltinių leidimas reikalauja ypatingos kantrybės, atidumo ir įgūdžių. Baranauskas ir čia pademonstravo jam būdingą darbštumą ir gebėjimą kapstyti smulkmenose – šias savybes vertinu pozityviai ir be jokios ironijos. Kokybiškas šaltinių parengimas spaudai reikalauja nepaprastai daug laiko sąnaudų, kurios niekaip neatsispindi dabartinėje Lietuvos mokslo darbų vertinimo sistemoje, kur tokie darbai nepelnytai nuvertinti. Tuo tarpu projektai primeta savo negailestingus reikalavimus, kad darbas būtų parengtas ir už jį būtų atsiskaityta iki tam tikros datos. Trumpalaikiai projektai skatina skubėti ir dėl to galiausiai nukenčia mokslo darbų kokybę. Atrodo, kad šios daugeliui istorikų pažįstamos projektinių darbų sąlygos paveikė ir Baranauską. Todėl jo tekstuose galima aptikti ne visai sėkmingų naujadarų, tokių kaip „numetami tiltai“ (*Žiemgalos aktai*, 2014, p. 8) ar „nukritę“ (t. y. dingę, neišlikę) antspaudai. Recenzuojamos publikacijos akivaizdžiai rodo, kad Baranauskas jau pradeda gaudytis Europos Viduramžių istorijos realijose, tačiau kaip pradedančiajam jam būdingos vaikiškos klaidos, kurios turbūt geriausiai išryškėja vertimuose iš Viduramžių lotynų į lietuvių kalbą. Kaip antai, tipišką Romos kurijos kanceliarijoje vartotą sąvoką „praeiudicium“ jis išvertė žodžiu „precedentas“ (*Žiemgalos aktai*, 2014, p. 22), nors čia šio žodžio reikšmė visiškai aiški – „žala“, „nuostolis“. Popiežiai nuolatos rūpindavosi, kad jų priimti sprendimai nepažeistų kitų asmenų ar institucijų teisių (*sine praeiudicio aliorum*). Tame pačiame dokumente popiežiaus „tėviškas rūpestis“

pavirto „tėvonija“. Gaila, kad šiuo atveju vienuolių cistersių ir jų „tėvonijos“ derinys nesuveikė kaip pavojaus signalas, galėjęs įspėti dėl vertimo kokybės. Baranausko vertimams būdingas pažodiškumas. Mano nuomone, senovės dokumentų vertimas tikrai turi būti kuo tikslesnis ir beveik pažodinis, bet vis dėlto mes turėtume versti į šiuolaikinę lietuvių kalbą neužmiršdami ir savo skaitytojo. Tad man atrodo keistai, kad „Vokiečių ordinas“ verčiamas kaip „Vokiečių namai“ visur, kur minima „domus Theutonica“. Tas pats Ordinas verčiamas kaip „ligoninė“ ten, kur iš bėdos būtų galima pavartoti špitalės sąvoką. Todėl manau, kad po Baranausko revizijos nepagerėjo vertimo į lietuvių kalbą kokybė tų dokumentų, kurie jau buvo išversti ir paskelbti *Mindaugo knygoje* 2005 m. (žr. *Sėlos aktai*, 2015, p. 18–19, 27–29).

Nepakankama autoriaus pažintis su krikščioniškąja tradicija leido jo vertime atsirasti vyskupui, „turinčiam romėnų sosto malonę ir komuniją“ (*Žiemgalos aktai*, 2014, p. 22). Pažodinis „communio“ vertimas atrodo klaidinantis, kai čia pakankamai aiškiai kalbama apie vyskupą, pripažįstantį popiežiaus viršenybę ir todėl turintį su juo bendrystę. „Religiosa vita“ nereiškia religingo gyvenimo, tai vienuolinis gyvenimas, kaip ir „vita regularis“ – vienuolinis gyvenimas pagal regulą (*Žiemgalos aktai*, 2014, p. 20). Šypsena kelia vienuolės, kartais neturinčios „vyskupo išteklių“, o iš teksto aišku, kad popiežius vienuolėms suteikia kai kurias privilegijas, nors tam jos kol kas ir neturi savo diecezinio vyskupo leidimo („proprii episcopi copiam“). Juoką kelia sąvoka „vienuoliški indai“ (*Žiemgalos aktai*, 2014, p. 22) ar „generaliniai presbiteriai“ (*Sėlos aktai*, 2015, p. 19). Tikru kuriozu tenka laikyti teiginį: „Mindaugą 1251 m. pavasarį pakrikštijo Livonijos krašto magistras Andrius Štirlandas“ (*Sėlos aktai*, 2015, p. 21). Tokių keistų vietų yra ir daugiau, tačiau jų bendrame informacijos sraute nėra daug. Kas skaito lotyniškai, apsieis ir be vertimo, o kam rūpi, kur buvo Šiurpė, Penkule, Dravniekai ar Auce, sau galvos nekvaršins dėl „communio“, „praeiudicium“ ar „copia“. Apibendrintai galima teigti, kad šiuose leidiniuose esantys vertimai rodo, kad Baranauskas jau geba dorotis su Viduramžių lotynų ir senąja vokiečių kalba, iš kurios išverstas vienas dokumentas (*Žiemgalos aktai*, 2014, p. 30–32), tačiau iki jų perpratimo jo dar laukia ilgas kelias.

Šiuose dviejuose leidiniuose Baranauskas iš viso paskelbė 13 aktų: penkis susijusius su Žiemgala ir aštuonis – su Sėla. Beveik visi šie dokumentai jau buvo skelbti. Dalį dokumentų Baranauskas persipublikavo iš Herderio instituto duomenų bazės (plg. *Žiemgalos aktai*, 2014, nr. 1, nr. 2, nr. 4; *Sėlos aktai*, 2015, nr. 3). Detaliai žymėdamas, kur, kada koks dokumentas skelbtas, Baranauskas beveik niekada aiškiai nenurodo, kokia publikacija ar rankraštis yra jo publikacijos pagrindas. Vienintelė mano pastebėta išimtis – tai 1254 m. gegužės 23 d. popiežiaus Inocento IV raštas,

kuriuo jis skelbia savo globą Vokiečių ordinui ir jo valdoms Padauguvyje (*Sėlos aktai*, 2015, p. 16–17). Gali būti, kad apsirūpinęs originalų kopijomis, Baranauskas tiesiog sutikrino ankstesnių tyrėjų skelbtus dokumentus ir pateikė perrašytą, o kartais gal ir patobulintą versiją. Tiesa, atsižvelgiant į tai, jog Viduramžių raštininkai nuosekliai rašydavo didžiąsias ir mažąsias raides, nemanau, kad skelbiant senovinius dokumentus, istorikams reikėtų siekti vergiškai kartoti visas didžiąsias ir mažąsias raides, – Lietuvoje taip daro ne vien Baranauskas. Šiuolaikinė punktuacija turėtų padėti suprasti tekstą, o taškais atskiriant vieną po kitos išvardytas naudmenas, sakinytis, kad ir ilgas, be reikalo suskaidomas į sakinių aibę, ir tai vargu ar padeda skaitytojui jį lengviau perskaityti (plg. *Žiemgalos aktai*, 2014, p. 21). Panašu, kad daugiausia savarankiško darbo Baranauskui teko įdėti rengiant spaudai *Sėlos aktų* rinkinio akto nr. 2 priedą – 1393 m. gegužės 18 d. Masos vyskupo Jono aktą, į kurį įtraukti 1255 m. Mindaugo ir 1257 m. popiežiaus Aleksandro IV dokumentų, susijusių su Sėlos žemėmis, tekstai. Galbūt kaip tik todėl šiame akte pavyko aptikti ryškių prasto perskaitymo pavyzdžių, kurie susispietę paskutinėje pastraipoje – čia yra notaro užtikrinimas dėl jo perrašyto akto teksto ir ankstesnio teksto atitikimo. Antai, „per me exemplatur et transumptur“ turėjo būti išskleisti „per me exemplatum et transumptum“ (suderinta su *tenorem*, acc. sg.). Rimčiau susipainiota, kur skaitome: „[...] feci diligenti collatori de puncti transcripto ad ipsum privilegium“ (*Sėlos aktai*, 2015, p. 21). Baranausko pateiktoje faksimilėje skaitau: „[...] feci diligentem collationem de presenti transcripto ad ipsum privilegium“ (*Sėlos aktai*, 2015, p. 49). Standartinė notaro frazė „me subscripsi“ („aš pasirašiau“) pavirto „meum subscripsi“, nes, ko gero, nieko nereiškiantis brūkšnelis tarp „me“ ir „subscripsi“ buvo palaikytas santrumpos ženklu (plg. *Sėlos aktai*, 2015, p. 21 ir 49).

Išsakytos pastabos ir pasidalinti pastebėjimai anaip tol nepaneigia teigiamų recenzuojamų Baranausko publikacijų savybių ir nenubraukia didelio į jas įdėto darbo vertės. Visų pirma jie atskleidžia dar neišnaudotus ankstyvųjų XIII–XV a. dokumentų informacijos klodus tiriant istorinės geografijos ir Lietuvos bei Latvijos pasienio apgyvendinimo problematiką. Vadinamuosius „seniai žinomus šaltinius“ reikia skaityti ir skaityti, ir stengtis skaitant juos permąstyti. Šiuo atžvilgiu Baranausko parengtos publikacijos duoda parankią priemonę tolesniems tyrimams. Po pirmo pasipraktikavimo skelbiant Viduramžių šaltinius norisi tikėtis dar geresnių, kritinio leidimo standartus atitinkančių publikacijų. Yra visos prielaidos tai pasiekti.

Darius Baronas

Lietuvos istorijos institutas